

С.О.Павленко

ІВАН МАЗЕПА І КНИГА

Гетьман Іван Степанович Мазепа, 350-річчя від дня народження якого у травні 1994 р. вшанувала Україна, поступово стає ближчим і зрозумілішим нам, завойовує дедалі більше прихильників. Новітні історичні розвідки, дослідження шар за шаром знімають з його політичного портрета спотворюючі штрихи-мазки, якими його щедро наділила російська імперська та радянська історіографія. Особа переможеного гетьмана ними вивчалась односторонньо, за задалегідь визначеними негативно-викривальними оцінками Петра I та його оточення. Все це сприяло поширенню і закріпленню в свідомості багатьох поколінь образу Мазепи як егоїста, авантюриста, запродавця. Безпосереднє ж звернення до документів, мемуарів тієї доби показує, що Україна мала талановитого керманіча, який у складній обстановці тих років наполегливо відстоював інтереси Української держави у складі кріпосницької Московської імперії. Його мужній крок на розрив зв'язків з цією імперією, яка стала грубо нехтувати права та вольності українців, заслуговує, ясна річ, не осуду, а розуміння.

Уже чимало написано про це, а також про меценатство Мазепи, його турботу про православні церкви, монастирі на Гетьманщині та поза її межами. Нам хотілося б розкрити ще одну грань цієї неординарної політичної постаті - закоханість у книгу.

Як відомо, Іван Мазепа після полонення його запорожцями з'явився на Лівобережжі у 1674 р. В умовах конфронтації партій правобережного гетьмана Дорошенка і лівобережного Самойловича його, як представника ворожої для Москви сторони, могли покарати на смерть.

Але він швидко здобув своїми знаннями, освіченістю прихильність у супротивників. На них, безперечно, не могло не справити враження те, що він, крім латини, польської, російської мов, добре знав німецьку, італійську, французьку та голландську¹. І Мазепі дарували життя, причому призначили керівником вихователів дітей гетьмана Самойловича².

Політичну кар'єру майбутній гетьман починав на новому місці по суті з нуля. Даровану Самойловичем землю він, як бідний господар, не міг обробити сам і змушений був просити поміч у сусіда-козака³. Але мав капітал, який невдовзі допоміг йому вийти у перші особи на Гетьманщині. Йдеться не про багатство. Набута в навчальних закладах Європи освіта вигідно відрізняла його від інших старшин. Усе життя він кохався у книзі, був палким прихильником книгодрукування. Високоосвічена людина, поет, Мазепа не міг обійтися без новинок літературного життя, книг на військову, політичну тематику. Його гнучкий розум вимагав постійного духовного збагачення. Навіть у 65-річному віці гетьман дарує своїй обраниці найважливіший доказ його ціннісної орієнтації - «гостинця-книжечку»⁴.

У Батурині Мазепа починає збирати бібліотеку, яка швидко збільшувалася. Коли посол Франції Жан де Балюз у 1704 р. відвідав гетьманську резиденцію, то був вражений не тільки тим, що з німцями-лікарями гетьман розмовляв німецькою мовою, з італійськими майстрами - італійською, а з ним - польською та латиною. «Він показував мені свою збірку зброї, одну з найкращих, що я бачив у житті, - повідомляв дипломат своєму королю, - а також добірну бібліотеку, де на кожному кроці видно

латинські книжки»⁵. Посол переконався також у тому, що гетьман регулярно отримував і читав французькі та голландські газети⁶.

У руки книголюба І.Мазепи в кінці ХУІІ ст. потрапляє безцінна духовна писемна пам'ятка українського народу - Пересопницьке Євангеліє⁷. Він передає її у збудований власним коштом кафедральний собор у Переяславі з таким приписом: «Сіє Євангеліє прислано й дано єсть од ясновельможного Його Милости пана Іоанна Мазепи військ його царського пресвітлого величства запорозьких, обох сторін Дніпра Гетьмана, й славного чина святого Апостола Андрея Кавалера, до престола Переяславського, Єпископського, котрий од його ж Ктиторської милости создан, оновлен, і драгоцінними утвори церковними украшен при преосвященном Єпископі Захарії Корниловичі. Року 1701 Априля 17 дня»⁸.

Символічно, що 5 грудня 1991 р. на Пересопницькому Євангелії присягнув Президент України Л.Кравчук.

Любов гетьмана до книг, письменства проявляється і в його підтримці книговидавничої, освітньої справи. У 1690 р. з ініціативи малоосвіченого Московського патріарха Іоакима на Соборі було брутально засуджено українські книги С.Полоцького, П.Могили, К.Ставровецького, І.Галятовського. Л.Барановича, А.Радивилівського й інших, накладено на них «прокляття і анафему, не точію сугубо и трегубо, но и многогубо»⁹. Попри це в Чернігівській друкарні завдяки дружбі Л.Барановича, Ф.Углицького з гетьманом продовжували виходити духовні, наукові, художні книги. За нашими оцінками, під час правління Мазепи у Чернігові побачило світ близько 40 - 50 видань.

Відразу після церковно-духовної реакції, що пішла з Москви, Мазепа надав прихисток для спокійної та безцензурної роботи у 1690-1692 рр. відомому українському письменнику і церковному діячеві Данилу Тупталу (з 1703 по 1707 р. - митрополит Ростовський), який під Батурином з натхненням пише житія святих «Четы-Мінеї», зустрічається з Мазепою¹⁰.

У гетьманській резиденції оселяється і зна-

менитий архітектор і військовий інженер А.Зерникау. Завдяки цій підтримці гетьмана, він завершив у Батурині восьмигоміне дослідження про будову фортець¹¹.

Піклувався Мазепа й про інших діячів культури, мистецтва. Не випадково йому присвячують свої книжки С.Яворський («Луна голосу, що волає в пустелі», 1689), Іван Орновський («Муза роксолянська», 1688), П.Орлик («Алцід російський», 1695), П.Армашенко («Театр зголошеної слави», 1699), А.Стаховський («Дзеркало від писання», 1705)¹².

Великий книголюб свого часу дбав не тільки про власну бібліотеку. У 1700 р. Мазепа попросив ченців Крупицько-Батуринського монастиря перекласти для нього і для мирян тлумачник Григорія Двоєслова на книгу Іова. Невдовзі він вийшов друком під заголовком «Толкованіє Григорія Двоєслова на книгу Іова за щасливого владенія Его Царскаго Пересветлаго Величства войска Запорозскаго обоих стран Днепра гетмана ясновельможнаго его милости пана Іоанна Стефановича Мазепы его ж коштом и иждивеніем преведесе сія духовная книга на спасеніє его и всех чтущих и пользу приемлющих от нея»¹³.

За дозволом гетьмана у 1700 р. в Чернігові відкрито колегіум¹⁴. Вдячний перший префект¹⁵ Антоній Стаховський написав низку панегіричних віршів фундатору. Є серед них і такі рядки :

Чим же твій гербовий хрест нас ударував був,
Щоб лицей оцей постав, дозвіл нам подав був.
Тож, вельможний панє, те дати тобі маєм:
Квітом цих нових наук скроні увінчаєм.

А що в домі цім наук праця всім керує,
То тобі Мінерва все радо зофірує¹⁶.

Після взяття 2 листопада 1708 р. російськими військами Батурина, бібліотеку, яку гетьман збирав понад 30 років, було спалено. Меншикова над усе цікавили гетьманські скарби. Книги ж цій, духовно нищій людині, були непотрібні. Впродовж наступного століття було закрито більшість козацьких шкіл. Просвітницька справа Мазепи була зведена нанівець на багато-багато років...

- ¹ *Стинський В.* Іван Мазепа. Людина і меценат. - Філадельфія, 1951. - С.9.
- ² *Оглоблін С.* Гетьман Іван Мазепа і Москва // Іван Мазепа і Москва. - К., 1994. - С. 20.
- ³ Там само. - С.21.
- ⁴ Гетьман Іван Мазепа: Писання. - Краків; Львів, 1943. - С. 44.
- ⁵ *Мацьків Т.* Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687 - 1709. - Мюнхен, 1988. - С. 105.
- ⁶ Там само.
- ⁷ *Задко В.* В слові - історія // Голос Присеймів'я (м.Бахмач). - 1993. - 10 липня.
- ⁸ *Білодід О., Бражник І.* Пересопницьке Євангеліє і клятва президента Л.Кравчука.

- ⁹ *Олеєнко І.* Українська культура. - К., 1918. - С. 141.
- ¹⁰ *Павленко С.* Загибель Батурина 2 листопада 1708 року. Чернігів, 1994. - С. 14.
- ¹¹ *Стинський В.* Іван Мазепа: Людина і меценат. - С. 31.
- ¹² *Шевчук В.* Від упорядника // Мазепа. - К., 1992. - С.7.
- ¹³ *Шляпкин Н.* Св. Димитрий Ростовский и его время (1651-1709 г.). - СПб., 1891. - С.50.
- ¹⁴ Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. - К., 1990. - С. 908.
- ¹⁵ Картины церковной жизни Черниговской епархии из IX - вской ее истории. - Киев, 1911. - С.109.
- ¹⁶ *Стаховський А.* Хрест // Іван Мазепа. - К., 1992. - С. 104 - 105.

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ

Н.Солюньська

У перспективі - співробітництво

Недовзі в ЦНБ ім. В.І.Вернадського буде відкрито Єврейську бібліотеку, а в Інституті історії, філософії та регіональних студій Єврейського університету в Єрусалимі - Українську наукову бібліотеку. Заплановано широкий спектр співробітництва, зокрема підготовка і перепідготовка для ЦНБ спеціалістів з юдаїки, розгортання видавничої діяльності.

У 1926 р. в Академії наук було організовано Кафедру Єврейської культури, а в 1929 р. вона одержала статус Інституту. В 1936 р. його перетворюють у Кабінет з дослідження єврейської літератури, мови й фольклору.

Засновники АН В.І.Вернадський та А.Ю.Кримський вважали потрібним створити в Національній книгозбірні (тепер - ЦНБ) відділ «Orientalia» (Єврейський відділ). У 1927 р. він нараховував 11 тис. книжкових одиниць східними мовами.

У Відділі єврейської літератури було зібрано матеріали єврейською мовою за всі часи; літературу іншими мовами про єврейську культуру, історію, фольклор; газети.

У 1939 р. Відділ єврейської літератури мав 250 576 од. зб. Було розібрано книг - 133 490 екз.; установлено на полицях - 50 тис. екз.; заіндексовано - 50 тис. екз.; відображено в каталогах - 80 тис. У 1940 р. зафіксовано: читачів - 82; відвідувань - 333; книговидача - 511; консультацій - 47.

У роки війни єврейська література перебувала в евакуації в Уфі. Повернулася.

Фонд єврейської літератури збирався роками зусиллями багатьох учених та численних ентузіастів. З причин, незалежних від ЦНБ, цей масив з 1950 до 1990 р. знаходився у непридатних приміщеннях. Знищення каталогів, згідно з розпорядженням урядових органів, унеможливило введення цих фондів у науковий та культурний обіг, зробило недоступним для читачів. Тільки в 1990 р. для цього масиву літератури було надано приміщення. Розпочалася робота з каталогізації, відновлення.

Цей фонд - спільна історико-культурна спадщина єврейського та українського народів. Він поступово має бути підготовлений до комплексного наукового вивчення і широкого обігу. Цьому сприяла постанова Президії АН України «Про наукове освоєння і введення в культурний обіг колекцій єврейської літератури бібліотек АН України». Академія надала і матеріальну допомогу для упорядкування фонду.

Влітку 1990 р. в ЦНБ працювали спеціалісти з Ізраїлю - професор Г.Вайнер, завідуючий кафедрою Ідіш-Іврит Бар-Іланського університету, професор Н.Довз фольклорного центру гебраїки Ієрусалимського університету. ЦНБ уже кілька років плідно співробітничав з Єрусалимським інститутом єврейських студій у науковому освоєнні цього фонду. Директор інституту проф. Менахем Фельдман допомагає працівникам ЦНБ у підготовці каталогу Івритних та Ідишних книг і рукописів, бібліотечно-бібліографічному упорядкуванні фонду, підготовці рукописів до мікрофільмування і

видання. Міжнародна благодійна організація «Джойнт» безкоштовно передала ЦНБ понад 1000 нових книг з гебраїки.

З Національною бібліотекою держави Ізраїль складено програму тривалого співробітництва. У березні 1994 р. підписано дві конкретні угоди. Зокрема: про співробітництво між Національною й Університетською бібліотекою (м.Єрусалим) і ЦНБ ім. В.І.Вернадського.

З метою розвитку наукових досліджень у галузі історії й культури народу Ізраїлю і з метою використання наукових джерел, якими в минулому було неможливо користуватися і які були просто невідомі, з метою підвищення рівня наукових досліджень у галузі науки й культури єврейського та українського народів - винятково для наукових цілей сторони домовляються про спільну роботу в галузях:

1. Фотографування рукописів, які знаходяться в ЦНБ.

1.1. ЦНБ згодна на мікрофільмування всіх єврейських рукописів, які вона зберігає, з передачею мікрофільмів до Національної та Університетської бібліотек згідно з тим, як це викладено далі:

1.2. Національна й Університетські бібліотеки постачатимуть ЦНБ плівку й хімреактиви, необхідні для виконання згаданого у параграфі.

1.3. Національна й Університетська бібліотеки постачають ЦНБ одну фотокамеру типу ДОКУМАТОР ДАС.

1.4. Національна й Університетські бібліотеки виплатять ЦНБ 0,25 дол. за кожен кадр мікрофільму («Фраме»).

1.5. ЦНБ постачатиме до Національної й Університетської бібліотеки мікрофільми за домовленням.

1.6. ЦНБ отримує у своє розпорядження негативи і позитиви.

1.7. Роботи по мікрофільмуванню почнуться найближчим часом.

1.8. Усі права зберігаються за ЦНБ.

1.9. Інститут фотокопій Івритських рукописів у межах його поточної діяльності зробить каталогізацію мікрофільмованих рукописів і надсилатиме до ЦНБ відбитки каталогічних списків. <...>

Угода про відкриття спеціалізованих наукових бібліотек

З метою розвитку наукового співробітництва між Єврейським університетом в Єрусалимі і НАН України та для розвитку культур єврейського й українського народів сторони домовляються:

1. Відкрити Єврейську наукову бібліотеку в ЦНБ.

2. Відкрити Українську наукову бібліотеку в Інституті історії, філософії та регіональних студій Єврейського університету в Єрусалимі.

3. Сприяти одна одній у комплектуванні вказаних бібліотек гуманітарною літературою згідно з попередніми замовленнями.